

Klaas la Roi

*Lijf en leed**Katharina Wilhelmina Bilderdijk-Schweickhardt*

In de rubriek 'In de Kast' bepleiten uiteenlopende figuren uit de wereld der letteren waarom een bepaalde tekst of auteur opnieuw de volle aandacht verdient. Neerlandicus Klaas la Roi breekt ditmaal een lans voor Katharina Bilderdijk-Schweickhardt, wier eigen werk onderbelicht is gebleven vanwege haar huwelijk met romanticus Willem Bilderdijk, een van Nederlands beroemdste dichters. Ze was een veelzijdig auteur die zowel treurspelen, gelegenheidsdichten, vaderlandse poëzie als kinderpoëzie schreef. Toch bleken vooral haar kinderversjes succesvol en bleef haar andere werk relatief onbekend. La Roi laat echter zien dat ook haar andere poëzie zeer de moeite waard is, niet in de laatste plaats omdat ze op vernuftige en artistieke wijze de thematiek van het lichaam hierin wist te verweven.

Voor wie is de spotlight? Als je trouwt met een van Nederlands beroemdste maar ook omstreden dichters, lijkt het bijna onmogelijk om uit zijn schaduw te stappen. Katharina Wilhelmina Bilderdijk-Schweickhardt (1776-1830), die haar werk liet uitgeven onder de tekenende auteursnaam Vrouwe Bilderdijk, was een artistieke dochter uit een kunstenaarsgezin, en werd vooral bekend als de tweede vrouw van romanticus Willem Bilderdijk (1756-1831). Zelf schreef ze echter ook literatuur, aanvankelijk in het Engels en Frans, en later ook in het Nederlands, die relatief weinig bestudeerd is en nog maar weinig gelezen wordt. Van haar hand kwamen treurspelen, gelegenheidsdichten, vaderlandse poëzie en kinderpoëzie. Ze schreef graag over morele kwesties, waarin ze erg conservatieve ideeën over de vrouw naar voren liet komen. Een favoriet thema was de vrouwelijke roeping te allen tijde nederig en dienstvaardig aan de man te zijn, dat ze op dusdanige wijze beschreef dat het zelfs voor die tijd wel erg conservatief werd geacht. (Schenkeveld-van der Dussen 1997: 778) Daardoor waren van haar gehele oeuvre voornamelijk haar kindergedichtjes succesvol.

Via de literaire connecties van haar man werden Bilderdijk-Schweickhardts kindergedichten uitgegeven in een periode waarin dit genre, mede dankzij Hiëronymus van Alphen (1746-1803), zeer populair geworden was. (Van Hattum 2010: 16) Haar unieke positie, als moeder die aan haar eigen kinderen schreef, in combinatie met haar focus op de thema's deugdzaamheid en geloof, gaf haar kinderpoëzie een populair uitgangspunt. (Van Hattum 2010: 17) Toch wil ik bepleiten dat juist ook de poëzie voor volwassenen van Vrouwe Bilderdijk meer gelezen en bestudeerd zou moeten worden, aan de hand van een thematiek die zij door de gedichten over haar

overleden kinderen heen verweefde: de thematiek van het lichaam.¹

De relatie tussen Willem en Katharina Wilhelmina kende een opmerkelijke start: hij was haar twintig jaar oudere docent Italiaans en was nog getrouwd met zijn eerste vrouw Catharina Rebecca toen Katharina Wilhelmina al zwanger raakte. (Honings en Van Zonneveld 2013: 159-160) Ze weken samen uit naar Berlijn om Catharina Rebecca te ontlopen, waar Katharina Wilhelmina van hun eerste kind beviel: zoon Julius Willem. (Honings en Van Zonneveld 2013: 158-159) Ze kregen echter veel tegenslagen te verduren tijdens hun huwelijk: van de acht kinderen die ze samen kregen, overleden er zes op kinderleeftijd, en vervolgens overleed tot overmaat van ramp Julius Willem op twintigjarige leeftijd op een schip aan de kust van Java. (Honings en Van Zonneveld 2013: 198, 264-265, 380; Schenkeveld-Van der Dussen 1997: 777)

Bilderdijk-Schweickhardt schreef over het overlijden van haar zeven kinderen vele gedichten, die allemaal zijn opgenomen in de reeks gelegenheidsdichten in het derde deel van de bundel *De dichtwerken van vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk (3 delen)* (1859-1860), postuum uitgegeven door biograaf Isaïc da Costa (1798-1860). De gedichten zijn schrijnende, gevoelige rouwklachten, waarin de protagoniste woorden voor haar verdriet probeert te vinden. Het is een misvatting om te denken dat door de alomtegenwoordigheid van kindersterfte in de achttiende eeuw het fenomeen als

1 Gerrit Komrij heeft in zijn bloemlezing *Komrij's Nederlandse poëzie van de 19de tot en met de 21ste eeuw in 1000 en enige gedichten* slechts één gedicht van Bilderdijk-Schweickhardt opgenomen. Het is toevallig juist het enige rouwgedicht dat ik van haar ken dat geen enkele lichaamsbeeldspraak bevat.

normaler gezien werd. Kindersterfte bezorgde ook toen ouders exceptionele pijn, en dit merk je als lezer in de poëzie van Vrouwe Bilderdijk.

Het viel mij op dat ze in haar rouwpoëzie een grote hoeveelheid lichamelijke elementen gebruikt. In het gedicht ‘Het afsterven van ons jongste dochtertjen’ schrijft ze:

Ach, de avond keerde weêr, en ik, ontzind van smart,
als of ik 't gapend graf zijn prooitjen mocht ontrukken,
(ô Mocht ik 't, riep de hoop in 't moederlijke hart)
bleef 't eindloos aan de borst, aan teedre lippen drukken. (Bilderdijk-Schweickhardt
1860: 235)

In bovenstaand voorbeeld benadrukt ze hoe graag ze haar kind aan haar borst en lippen zou drukken en plaatst ze haar hoop dat het kind toch leeft in haar ‘moederlijke hart’. Op andere plekken in het gedicht schreeuwen haar ingewanden, beschrijft ze het met engelenglans omhuld gelaat van haar dochter, beveelt ze zich in Gods handen, leest ze de stervenspijn in een starend oog, ziet ze haar dochter baden in doodsweet, ziet ze een kalme rust van haar dochters voorhoofd stralen en een tedere lach rondom de loodblauw geworden mond. En vlak voor de dochter de laatste adem uitblaast, glijdt haar handje nog langs de lippen van de moeder.

In nagenoeg alle rouwgedichten van Bilderdijk-Schweickhardt ligt een nadruk op lichamelijkeheid, met een grote voorkeur voor het hart, dat ik in verschillende varianten (moederhart, ouderhart et cetera) al meer dan vijftig keer ben tegengekomen. Door het focussen op al die lichaamsbeelden, begint de pijn die ze beschrijft overal in je lichaam te leven. Ik kon ineens beter begrijpen hoe alomtegenwoordig en ondraaglijk die pijn moet zijn geweest. Haar voorkeur voor de metafoer van het hart is het duidelijkst te zien in het gedicht dat zij voor ene Daniel Francois schrijft. Wanneer deze zijn pasgeboren zoon naar Julius Willem vernoemt en ze daarover dicht, koppelt ze de naam Julius aan het kloppen van haar eigen hart. ‘JULIUS! Hoe klopt my 't harte by dien naam, my eindloos zoet! JULIUS, gy zijt me ontnomen; ach dees tranen mogen stroomen, daar u 't hart in hulde doet.’ (Bilderdijk-Schweickhardt 1860: 322) De naam Julius wordt zo'n zes keer ritmisch in het gedicht herhaald, soms ook op het rijmwoord, zodra ze over haar eigen hart schrijft. Daardoor gaat de repetitie van de naam ook daadwerkelijk als een kloppend hart functioneren, een sterk staaltje iconiciteit!

Hoewel Bilderdijk-Schweickhardt doorgaans kan worden gekarakteriseerd als iemand met conservatieve denkbeelden, laat haar rouwpoëzie toch ook een progressieve kant van haar zien. Wanneer zij dicht over haar zoontje dat binnen tien maanden na geboorte overleed, schrijft ze:

*‘Achter de poëzie gaat een
kunstenares schuil die zich
wapende met beelden. Een
poëet die met haar hele
lichaam schreef.’*

Laat af, ô laat my luidkeels weenen!
 Laat af, opdat ik lucht voor 't stikkend harte vind!
 Wat schoolt ge, ô wreedaarts, om my henen!
 Zaagt ge ooit een Moeder kalm, by 't lijkjen van haar kind?
 (...)

Neen, stoort de tranen niet, die 't lijkjen toebehoren:
 Zy zijn der smart gewijd, verschuldigd aan mijn bloed.
 Wat moederhart heeft ooit een lieve Telg verloren,
 En vond de vrije traan niet onuitspreeklijk zoet!
 (...)

Wie zal den tranen perken stellen
 By 't hartverscheurend lijk van zulk een minlijk kind?
 ô Weg! – Uw troost is hartenkwellen!
 Gy voelt niet welk een band my aan dien Engel bindt. (Bilderdijk-Schweickhardt
 1860: 199)

Ze laat duidelijk merken dat ze zich niet schaamt voor haar hevige expressie van rouw, hoewel ze hier klaarblijkelijk ook wel commentaar op kreeg. Ze noemt haar critici 'wreedaarts', en betoogt dat het kind (interessant genoeg gerepresenteerd door een dood lichaam, 'lijkjen') recht heeft op die tranen; ze is het als moeder aan hem verschuldigd. Sterker nog, ze benadrukt de individuele band tussen moeder en kind ('Engel') juist ook om critici buiten te sluiten. Mensen die proberen te troosten door 'den tranen perken [te] stellen' zullen nooit begrijpen wat zij doormaakt. In een cultuur waarin vrouw-zijn werd geassocieerd met zwakte (emotie), en de man de taak had om zijn vrouw tot orde te houden (ratio), is het verwonderlijk dat Bilderdijk-Schweickhardt hier juist een vorm van individualiteit van de moeder beschrijft, omdat ze daarmee actief ingaat tegen het idee dat het fout is als een moeder excessieve emotie laat zien. Hoewel haar conservatievere teksten stellen dat vrouwen in dienst moeten staan van de man, laat ze hier dat idee varen. Een vrouw moet ook kunnen huilen en rouwen om een kind. Er zijn zelfs gedichten waarin ze juist haar man oproept méé te rouwen, zodat ze samen de pijn kunnen verwerken. Doordat de lichaamsbeelden haar emotie zo begrijpelijk maken, kan je je als lezer automatisch beter inleven in haar andere standpunt: haar activistische gevecht voor actieve en openbare rouwbeleving. Daar kan je alleen maar in meegaan als je kan voelen wat zij voelde, en die lichaams-thematiek bereikt dat, regelmatig op stilistisch erg vernuftige manieren.

Het is lastig om de poëzie van Bilderdijk-Schweickhardt los te koppelen van haar man, haar christelijke ideeën en haar tijdgebonden succes in de kinderliteratuur. Maar toen ik die kennis naar de achtergrond schoof, viel me ineens op hoe begaafd ze was in het verwerken van thema's in haar werk; naast lichaamsthematiek zijn bijvoorbeeld ook de natuurthema's een analyse op zich waard.² Zelfs als Bilderdijk-Schweickhardt

2 Zie alleen al in het geciteerde gedicht 'Het afsterven van ons jongste dochtertjen' hoe ze het graf van haar dochter voorstelt als een roofdier dat een prooi in zijn opengesperde bek heeft.

het plekje in de schaduw van haar man wel goed vertoeven vindt, dan alsnog is het de moeite waard om daar eens de spotlight op te richten. Achter de poëzie gaat een kunstenaars schuil die zich wapende met beelden. Een poëet die met haar hele lichaam schreef. Deze vrouw die, al voor ze volwassen geworden was, treurspelen en aquarelschilderingen maakte, heeft haar artistieke talent gelukkig ook verwerkt in tal van gelegheidsdichten, en deze zijn tot op de dag van vandaag inspirerend; zowel voor lezers, als dichters, als ouders, als kinderen.

Literatuur

Bilderdijk-Schweickhardt, K. W., 'Aan den heer Daniel Francois, Als hij zijn jongstgeboren zoontjen naar onzen overledene noemde'. In: Isaïc Da Costa (red.), *De dichtwerken van vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk. Deel 3*, Haarlem 1860: 322.

Bilderdijk-Schweickhardt, K. W., 'By 't afsterven van mijn zoontjen, Nog geen tien maanden oud'. In: Isaïc Da Costa (red.), *De dichtwerken van vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk. Deel 3*, Haarlem 1860: 199.

Bilderdijk-Schweickhardt, K. W., 'Het afsterven van ons jongste dochtertjen'. In: Isaïc Da Costa (red.), *De dichtwerken van vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk. Deel 3*, Haarlem 1860: 235.

Hattum, M. van, *Vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk, Gedichten voor kinderen*, Amstelveen 2010.

Honings, R. & P. van Zonneveld, *De gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk*, Amsterdam 2013.

Schenkeveld-van der Dussen, R., 'De vrouw van Willem Bilderdijk. Katharina Wilhelmina Schweickhardt'. In: R. Schenkeveld-van der Dussen, K. Porteman, P. Couttenier & L. van Gemert (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise Calcar*, Amsterdam 1997: 776-780.